

הרב נחמיה שטיינברגר
רב בית הכנסת אהל יצחק
ירושלים

שורשי הקנאות של אליהו הנביא בספר בראשית

מבוא

אליהו הנביא מופיע על במת ההיסטוריה כדמות ערטילאית המפציעה באופן מפתיע, נעלמת לתקופות ארוכות ומופיעה בעת הצורך כדי לחנך את עם ישראל ומלכיו. הופעתו הראשונה מגיעה מתוך עימות מול אחאב שהכריז מלחמה חזיתית על ה' ונביאיו. ההכרזה על פולחן הבעל כדת הרשמית של מלכות ישראל, בניין העיר יריחו והכרתת נביאי ה' הם הרקע להופעת אליהו מול אחאב והכרזתו החד משמעית: **חִי-יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר עִמָּדָתִי לְפָנָיו אִם-יְהִיָּה הַשָּׁנִים הָאֵלֶּה טַל וּמָטָר כִּי אִם-לְפָנֵי דְבָרִי: (מלכים א, יז, א).** לאחר שאליהו "סוגר את הברז" הוא נעלם לשלוש שנים וחוזר רק אחרי תהליך תיקון אישי שה' מעביר אותו כפי שמתואר במלכים א', פרק י"ח.

אליהו נשלח על ידי ה' להיראות אל אחאב ולתת מטר על פני האדמה אך אליהו מחליט, על דעת עצמו, לעשות זאת דווקא דרך פעולה קנאית שתבטא נצחון מוחץ על הבעל, הכרתת נביאיו והוכחה חד משמעית שה' הוא האלוהים.

מעמד אליהו בהר הכרמל הוא האירוע שבו נעסוק במאמר זה. נבחן את שורשי מידת הקנאות הנגלים במעמד זה ונקשר אותם לפעולות קנאיות קודמות במקרא, וזאת על מנת לייצר תמונה מקיפה על הרעיון הקנאי המקראי.

אליהו בהר הכרמל

המעמד הפומבי בהר הכרמל נועד להוכיח לעיני כול שה' הוא האלוהים, דרך ירידת האש על מזבח ה' שבונה אליהו. ישנם מספר פסוקים המתארים את הרקע וההכנות לנס עצמו: **וַיֹּאמֶר אֵלֶיהוּ לְכָל-הָעָם גִּשְׁוּ אֵלַי וַיִּגְשׁוּ כָל-הָעָם אֵלָיו וַיִּרְפָּא אֶת-מִזְבַּח יְהוָה הַקָּרוֹס: וַיִּקַּח אֵלֶיהוּ שְׁתֵּי עֶשְׂרֵה אַבְנִים כַּמִּסְפָּר שִׁבְטֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׂרֹף אֶת-הָאֵלֹהִים הַגֵּוֹת: (מלכים א, יח, לא)**

יש בפסוק זה מספר תמיהות:

1. מה עניינו של מזבח ה' ההרוס ומהו הריפוי שלו?
2. מה משמעות ההדגשה שהמזבח מורכב משנים עשר אבנים כנגד שנים עשר שבטי ישראל?

3. ציון העובדה "אשר היה דבר ה' אליו ישראל יהיה שמך" אומר דרשני. במקומות רבים במקרא נזכר השם "יעקב" ובאף מקום אחר אין הדגשה על שינוי השם של יעקב ל"ישראל". (ברש"י וברד"ק על אתר מיישבים עניין זה כפי שיבואר להלן.)

4. שאלה ידועה מקדמת דנא היא כיצד אליהו מקריב מחוץ לבית עולמים ועובר על איסור "שחוטי חוץ"?

מעשה דינה בשכם

בספר בראשית, לאחר חילול כבוד אחותם דינה, באים שמעון ולוי על העיר שכם, הורגים בתחבולה את כל הזכרים שבה ואת שכם וחמור אביו. פעולה קנאית זו מעוררת את הביקורת של יעקב כלפיהם "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־שְׁמֵעוֹן וְאֶל־לְוִי עַכְרָתְכֶם אֵתִי לְהַבְאִישׁנִי בְיֹשֵׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעַנִי וּבְפָרְזֵי וְאֲנִי מִתִּי מִסְפָּר וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי וְהִכּוּנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי: שְׁמֵעוֹן וְלְוִי מִתּוֹכָהֶם וְעוֹנִים לְאֲבִיהֶם: וַיֹּאמְרוּ הַכּוֹזְנֵה יַעֲשֶׂה אֶת־אָחוֹתָנוּ: (בראשית ל"ד, ל)

מיד אחר כך יעקב מצווה לעלות לבית אל ולבנות מזבח לה': וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית־אֵל וְשִׁבְּשָׁם וַעֲשֵׂה־שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הַנִּרְאָה אֵלֶיךָ בְּרֹחַף מִפְּנֵי עֵשׂוֹ אָחִיךָ: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל־בֵּיתוֹ וְאֶל כָּל־אֲשֶׁר עִמּוֹ הִסְרוּ אֶת־אֱלֹהֵי הַנִּכְרֹת אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם וְהִטְהַרוּ וְהִחְלִיפוּ שְׁמֹלֹתֵיכֶם: וְנִקְוּמָה וְנַעֲלֵה בֵּית־אֵל וְאֶעֱשֶׂה־שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל הָעֵנָה אֵתִי בַיּוֹם צָרְתִּי וַיְהִי עֲמֹדִי בַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הִלְכְתִּי: וַיִּתְּנוּ אֶל־יַעֲקֹב אֶת כָּל־אֱלֹהֵי הַנִּכְרֹת אֲשֶׁר בְּיָדָם וְאֶת־הַנְּזָמִים אֲשֶׁר בְּאֲזִנֵיהֶם וַיִּטְמְנוּ אֹתָם יַעֲקֹב תַּחַת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר עִם־שָׁכֶם: וַיִּסְעוּ וַיְהִי & חֲתַת אֱלֹהִים עַל־הָעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם וְלֹא יָרְדּוּ אַחֲרָי בְּנֵי יַעֲקֹב: (שם לה, א-ה)

דהיינו, מעשה שמעון ולוי גרר אחריו ציווי לבנות מזבח ולהסיר את אלוהי הנכר, וסופו של הוויכוח הוא שלמרות חששו המקודם של יעקב יש פחד אלוהים סביבם והם לא ניזוקים ממעשה האחים.

לאחר מכן ה' נגלה אל יעקב באותו המקום (בית אל) ומאשרר את החלפת שמו. וַיֹּאמֶר־לּוֹ אֱלֹהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא־יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם־יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי פְרָה וְרִבְיָה גֹי וְקַהֲל גֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ וּמְלָכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: (שם פס' י-יא)

מיד לאחר מכן רחל יולדת את בנימין, הבן האחרון של יעקב, ומתה בלדתו. הסיומת של הפרשה היא רשימת שבטי יעקב המושלמת אחר לידת בנימין: וַיְהִי בְנֵי־יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר: בְּנֵי לָאָה בְּכוֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן וְשְׁמֵעוֹן וְלֵוִי וַיְהוּדָה וַיִּשְׁשָׁכָר וְזְבֻלֹן: בְּנֵי רָחֵל יוֹסֵף וּבְנֵימָן: וּבְנֵי בְלֵהָ שְׁפָתַת רָחֵל דָּן וְנַפְתָּלִי: וּבְנֵי זְלֶפְחָה שְׁפָתַת לָאָה גָד וְאֲשֶׁר אֵלֶּה בְנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר יָלְדוּ־לוֹ בְּפִתְּן אָרֶם: (שם פס' כב-כו)

רש"י מפרש את ברכת ה' ליעקב באופן הבא: "גוי וקהל גוים. שגוים עתידים בָּנוּי לְהַעֲשׂוֹת, כְּמִנְיֵן הַגּוֹיִם שֶׁהֵם ע' אֲמוֹת, וְכֵן כָּל הַסְּנֵהֲדָרִין שְׁבַעִים; דְּבָר אַחֲרָי שְׁעֵתִידִים בָּנוּי לְהַקְרִיב אֲסוּר

בְּמוֹת כְּגוּיִם בְּיָמֵי אֱלִיהוֹ: (מקורו בבראשית רבה ב, ה; אותו הפירוש מופיע גם ברש"י במלכים א' י"ח וברד"ק שם.)

לאברהם אבינו הובטח בעת החלפת שמו ולא יִקְרָא עוֹד אֶת־שְׁמֹךְ אַבְרָם וְהָיָה שְׁמֹךְ אַבְרָהָם כִּי אַבְרָהָם נָתַתִּיךָ וְהִפְרַתִּי אֶתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד וְנָתַתִּיךָ לְגוֹיִם וּמְלָכִים מִמֶּךָ יֵצְאוּ: (בראשית י"ז, ה'). רש"י שם מפרש: ונתתיך לגוים. וְשָׂרָא לְאָדוּם, שְׁהָרִי יִשְׁמַעֵאל כְּכָר הָיָה לוֹ, וְלֹא הָיָה מִבְּשׂוּרוֹ עָלָיו: כלומר, הבשורה שבניו יהיו "גוים" מתייחסת לריבוי נוסף שיהיה בביתו. אולם אצלנו, בהבטחה שנסמכת להחלפת שמו של יעקב, לא מובנת המשמעות של "גוים" שהרי יעקב מיטתו שלימה.

רש"י משתמש כאן במדרש פלא שדורש את משמעות המילה "גוים" במובן המוכר יותר של "עם אחר". עם ישראל עתיד להתנהג כ"גוי" שמקריב קורבנותיו בכל מקום שליבו חפץ (כמפורש בדברים יב: לא תַעֲשׂוּן כֵּן לַה' אֱלֹהֵיכֶם. [ה](#) כי אם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר וְגו'). מלבד המוזרות שבפירוש המונח "גוים", לא מובן גם מהו החיבור המהותי שבין שינוי שם יעקב לישראל וברכת ה"גוים", לבין מעמד אליהו בהר הכרמל.

משמעות שינוי השם יעקב לישראל

שינוי שמו של יעקב לישראל שונה מהותית משינוי השם של אברהם, שהרי יעקב ממשיך להתקרא יעקב אף לאחר שינוי שמו. (עיין אור החיים על אתר שעמד בזה). ההסבר המהותי לשניות שמו של יעקב נעוצה בכך שיעקב אבינו מקפל באישיותו שתי קצוות מנוגדים. תכונת "יעקב" כשמה כן היא, תכונת עקבה ורמאות כפי שמאשימו עשו אחיו "וַיֹּאמֶר הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְעָמַיִם" (בראשית, כז, לו). תכונה זו של יעקב משמשת אותו היטב בהתמודדות מול לבן הארמי. וכמאמר הגמ' בבא בתרא קכ"ג ע"א וַיִּגַּד יַעֲקֹב לְרַחֵל כִּי אָחִי אַבְיָה הוּא וכו' אָמַר לַה' אָחִיו אֲנִי בְרַמְאוֹת. (וכן ברש"י עה"ת בראשית כ"ט, י"ב). תכונה זו תהיה בניין אב להתמודדות יהודית בגלות מול כוחות חזקים הדורשים יחס של עקבה ורמאות על מנת לשרוד בסביבה עוינת.

השם "ישראל" לעומת זאת נולד מתוך מאבקו של יעקב באיש עד עלות השחר, שבסיומו נאמר לו: וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֵאמָר עוֹד שְׁמֹךְ כִּי אִם־יִשְׂרָאֵל כִּי־שָׂרִיתָ עִם־אֱלֹהִים וְעַם־אֲנָשִׁים וְתוֹכַל: (בראשית ל"ב, כ"ט). מידה זו של יעקב שורשה ביכולת לעמוד בצורה גאה וזקופה ולהילחם עם שרים ואנשים ולהצליח.

יעקב אבינו נע במהלך חייו בין הקטבים הללו של אישיותו. עוד מבטן אמו, המאבק מול עשו ושאר אויביו יגדיר את מידתו ומהותו. מאבקו מול המלאך גילה את הפן הישר והזקוף של יעקב, ואשר על כן הוא זוכה שם לתיקון של שמו מלידה ונקרא ישראל. מפגשו מול עשו אחיו בפרק ל"ג מלווה בחרדה קשה "וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ" (בראשית ל"ב, ח) ובתקווה מצד שני על רקע עמידתו הגאה והאיתנה מול המלאך. בפועל המפגש עם עשו אחיו הוא משפיל עד מאוד,

כאשר יעקב ניגש לאחיו בחרדה ומתוך זחילה על הקרקע "וְהוּא עָבַר לִפְנֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחוּ אַרְצָה שִׁבְעַת פְּעָמִים עַד־גִּשְׁתּוֹ עַד־אָחִיו: (בראשית ל"ג, ג).

מעשה דינה ותגובת האחים לו מהווים מבחן מעשי למידתו של יעקב מול אויבים חיצוניים. יעקב שומע ומחריש ויעקב שִׁמְעַתָּה פִּי טִמְאָה אֶת־דִּינָה בְּתוֹ וּבְנָיו הָיוּ אֶת־מִקְנֵהוּ בַשָּׂדֶה וְהַחֲרַשׁ יַעֲקֹב עַד־בָּאָם: (בראשית, לד, ה) הוא חושש לתגובת העמים סביבותיהם ובכך הוא דבק במידת השם "יעקב". התנהגות שמעון ולוי נטועה במידת "ישראל", שכן הם תובעים את עלבונה של אחותם בצורה ספונטנית וישירה. יעקב כועס עליהם ומביע את ביקורתו "עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישׁנִי בַיָּשֵׁב הָאָרֶץ בְּכַנְעֲנִי וּבְפָרְזִי וְאֲנִי מְתִי מִסָּפָר וְנֶאֱסַפּוּ עָלַי וְהַכּוֹנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי: ". (השימוש בשורש ע.כ.ר מתקשר לעניינינו, כיון שגם כאשר אחאב יבקר את אליהו על עמידתו האיתנה והנחרצת הוא יכנה אותו "עוכר ישראל". וראה להלן הסבר עניין זה). טענתם של שמעון ולוי הַכּוֹזֵנָה יַעֲשֶׂה אֶת־אֲחוֹתָנוּ: (שם פס' לא) איננה זוכה למענה מיעקב, שכן זוהי קריאה נוקבת המנסרת בחלל הפחד של אביהם, ומדגישה את ישרות טענתם.

ישראל - מידת הקנאות

תכונת הקנאות שורשה בשם "ישראל", התובע את כבוד ה' ללא משוא פנים וללא התנצלויות. הביטוי המוחשי לפער שבין מידת הקנאות לבין ההתנהגות הרגילה מופיע במעשה פנחס: וְהָיָה אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּא וַיִּקְרַב אֶל־אָחִיו אֶת־הַמְדִינִית לְעֵינֵי מֹשֶׁה וּלְעֵינֵי כָל־עַדְתַּת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל וְהָמָּה בְּכֹלִים פָּתַח אֶהֱל מוֹעֵד: "תפשה בבלוריתה והביאה אצל משה אמר לו בן עמרם זו אסורה או מותרת ואם תאמר אסורה בת יתרו מי התירה לך נתעלמה ממנו הלכה געו כולם בבכיה והיינו דכתיב (במדבר כה, ו) והמה בוכים פתח אהל מועד וכתוב (במדבר כה, ז) וירא פנחס בן אלעזר מה ראה אמר רב ראה מעשה ונזכר הלכה אמר לו אחי אבי אבא לא כך לימדתני ברדתך מהר סיני הבעל את כותית קנאין פוגעין בו אמר לו קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא". (סנהדרין פ"ב ע"א)

ובגמ' שם מבואר: א"ר חסדא הבא לימלך אין מורין לו. וכן פסק בטור חושן משפט תכ"ה: הבא על הגויה מי שמקנא לשם יכול להורגו אבל אם בא לבית דין לישראל אין מורים לו להורגו. אבל אם הוא בעצמו יקנא לבו בחטאים וירצה להורגו הרשות בידו ודוקא בשעת מעשה ובפרהסיא. ההלכה הכתובה נועדה להתמודד עם מצבים נורמטיביים ולהכריע לגביהם. אולם ישנם מצבי קיצון בהם ההלכה הכתובה איננה יכולה לתת מענה, ולשם כך נדרשת פעולה דרסטית החורגת מגדרי הדין הרגיל. לו היה פועל פנחס דרך צינורות ההלכה המקובלים הוא היה נחסם מכוח החוק הנורמטיבי. דווקא ההתייצבות הספונטנית מתוך אינטואיציה בריאה, ללא חשבונות, היא המגדירה את הקנאות החיובית הנעשית לשם שמיים, ללא משוא פנים.

מידת "ישראל" מכה שורשים בקרב בני יעקב, שמעון ולוי, עד שהם יכולים אף להתייצב מול יעקב אביהם כאשר הוא תובע התנהגות שקולה ומחושבת למעשה דינה. לוי ושמעון, הפועלים מתוך דחף להגיב באופן ספונטני וקיצוני לחילול כבוד אחותם, מייצגים כאן את פריצת גבולות

הנורמה מתוך מידת הקנאות והם אכן פועלים מחוץ למסגרת ההלכה הרגילה, כיון שקנאותם היא ממידת "הלכה ואין מורין כן".

מכאן ואילך תהליך ביעור העבודה זרה מקרב משפחת יעקב, והשלמת תמונת השבטים המליאה, תהיה ביטוי לשם "ישראל", המייצג את השלימות של עם ישראל ואת עמידתו האיתנה. אם עד כה יעקב אבינו נאלץ להתמודד מול עשיו ולבן בדרכי עקבה על מנת לשרוד מולם הרי ששם "שיראל" משלים את מידת יעקב וישראל השלימה. שנים עשר בני יעקב הם הביטוי לדמותו של יעקב השלימה שממנה ואילך ניתן לבנות את עם ישראל ללא תהליכי סלקציה נוספים כפי שקרה עם יצחק מול ישמעאל ויעקב מול עשיו. מסיבה זו רק כעת אפשר לומר "יעקב מיטתו שלימה", ועל כן הסיומת של פרק זה היא "ויהיו בני יעקב שנים עשר".

יתכן שזו גם כוונת רש"י והמדרשים בביאור הפסוק **גוי וקהל גוים. שגוים עתידים בָּנוּ לְהַעֲשׂוֹת כְּמַנְיֵן הַגּוֹיִם, שְׁהֵם ע' אַמּוֹת, וְכֵן כָּל הַסְּנֵהְדָרִין שְׂבָעִים; דְּבָר אַחַר שְׁעֵתִידִים בָּנוּ לְהַקְרִיב אֶסּוּר בְּמֹת בְּגוֹיִם בְּיָמֵי אֱלִיהוֹ: הַמְשַׁמְעוֹת תְּהִיָּה לְדַבְרֵינוּ שְׁאוֹתָה נְבוֹאָה שְׁנֵאמְרָה לְרַבְקָה בַּעַת הַרְיוֹנָה "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבֶטְנְךָ" (בראשית כה, כג) מהווה גם תמונת מראה לשני הגויים המתרוצצים בדמותו של יעקב עצמו. כאשר יעקב הוא במידת "ישראל", המידה של הישרות והעמידה הזקופה, אזי הוא יכול לנצח את עשו. אולם כאשר הוא במידת "יעקב" ונוהג בעקבה ורמאות, הרי שהוא בא למערכה בעמדת כניעה מול אחיו, ואז הכוח עובר לעשו. אמור מעתה, יעקב עצמו יכול להיות לעתים יעקב ולעתים ישראל, שכן הוא מקפל באישיותו והנהגתו שני גוים שונים.**

מידת הקנאות של שבט לוי

אחת מהתופעות המרתקות במעבר שבין חומש בראשית לחומש שמות היא העלייה המטאורית של שבט לוי למרכז הבמה. בספר בראשית שבט לוי אינו תופס מקום של כבוד, ובברכות יעקב הוא סופג ביקורת יחד עם אחיו שמעון על פעולתם במעשה שכם. בספר שמות, באופן מפתיע, שבט לוי תופס את הנהגת כלל ישראל דרך עמרם, משה, אהרן ומרים. הפער הזה בין שני הספרים העסיק כבר את הראשונים, כשהבולט שבהם הוא הרמב"ם. בתחילת הלכות עבודה זרה הוא מתאר את השתלשלות אמונת הייחוד ומציין את שבט לוי כמי שנבחר לרשת את תפקיד האבות ולהוביל את אמונת הייחוד בקרב עם ישראל. "ויעקב אבינו למד בָּנוּ כָּל־מִצְוָה לְלֹמַד דְּרַךְ הַשֵּׁם וְלִשְׁמֹר מִצְוֹת אֲבֹתָם. וְצִוָּה אֶת בָּנוּ שְׂלֵא יִפְסִיקוּ מִבְּנֵי לְוִי מִמְּנָה אַחַר מִמְּנָה כִּי שְׂלֵא תִשְׁכַּח הַלְמוּד. ... עַד שְׁאָרְכוּ הַיָּמִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם וְחָזְרוּ לְלֹמַד מִעֲשִׂיהֶן וְלַעֲבֹד כּוֹכָבִים כְּמֹתֵן חוּץ מִשְׁבֵּט לְוִי שְׁעַמַּד בְּמִצְוֹת אֲבוֹת. וּמַעֲוָלָם לֹא עָבַד שְׁבֵט לְוִי עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים. (משנ"ת הל' ע"ז פ"א ה"ג).

מקורותיו של הרמב"ם אינם ברורים דיים, אך מסתבר שהוא מנסה ליישב את הפער שבין ספר בראשית לספר שמות, באמצעות התיאור של לוי כמי שנבחר כבר על ידי יעקב אבינו. נראה שלפי הרמב"ם, קו האופי הקנאי של שבט לוי הוא שהביא לבחירתו להוביל את עם ישראל, כפי

שיתבטא בספר שמות. בהמשך לכך יצוין ששבעה לכות איסורי ביאה (פי"ג ה"א) כותב הרמב"ם שכל עם ישראל ביטל ברית מילה במצרים, מלבד שבט לוי. (עיין מו"נ ח"ג פרק מ"ט על טעם מצוות המילה "ויש ב'מילה' עוד ענין אחד צריך מאד והוא שיהיה לאנשי זאת האמונה כולם - רצוני לומר מאמיני 'יחוד השם' - אות אחד גשמי שיקבצם ולא יוכל מי שאינו מהם לומר שהוא מהם והוא נכרי - כי פעמים יעשה האדם כן כדי להגיע את תועלת או כדי להתנכל אל אנשי זה הדת; אך זה הפועל לא יעשהו אדם בו או בבניו רק מתוך אמונה אמיתית - כי אין זה שרט בשוק או כויה בזרוע אבל ענין שיהיה קשה מאד מאד. וידוע גם כן רוב האהבה והעזר הנמצא באנשים שהם כולם בסימן אחד ושהוא על צורת ברית. וכן זאת ה'מילה' היא הברית אשר כרת 'אברהם אבינו' על אמונת 'יחוד השם'. וכן כל מי שימול יכנס ב'ברית אברהם' להאמין היחוד "להיות לך לאלוקים ולזרעך אחריך".)

בחטא העגל אנו פוגשים את שבט לוי במיטבו, במה שעל פי הכתוב היה הסיבה לבחירתו לשרת את ה'עַת הַהוּא הַבְּדִיל יְהוָה אֶת־שֵׁבֶט הַלְוִי לְשֵׁאת אֶת־אֲרוֹן בְּרִית־יְהוָה לְעִמּוֹ לְפָנַי יְהוָה לְשֵׁרְתוֹ וּלְבָרֶךְ בְּשֵׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: עַל־כֵּן לֹא־הָיָה לְלוֹי חֶלֶק וְנַחֲלָה עִם־אֲחָיו יְהוָה הוּא נַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה אֱלֹהֵיךָ לּוֹ: (דברים י, ח)

בתגובה לחטא העגל ניתן לראות את האלמנטים המרכזיים שמופיעים בקנאות של שמעון ולוי במעשה דינה בשכם, ומאוחר יותר אצל אליהו בהר הכרמל.

1. המאבק בעבודה זרה - ויקח את העגל אשר עשו וישלף באש ויטחן עד אשר דק. (שמות לב, ב)

2. הלכה ואין מורין כן, חריגה מההלכה הנורמטיבית - ויהי כאשר קרב אל המזבח וירא את העגל ומחלת ויחראף משה וישלף מידו את הלחת וישבר אתם תחת הקר: (שם לב, יט)

3. הריגת החוטאים - כה אמר יהוה אלהי ישראל שימו איש חרבן על ירכו עברו ושבו משער לשער במזבח והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרבו: (שם לב, כז)

התקדשות שבט לוי והבדלתו לעמוד לפני ה' נטועה במידת הקנאות שנתגלתה בחטא העגל. שורשי הקנאות הזו מגיעים מלוי עצמו במעשה שכם, והביטויים שלה נמשכים בשמירת ברית המילה והדבקות באמונת הייחוד במצרים, והיא מגיעה לשיאה בתגובה לחטא העגל, כאשר הטבע הקנאי של שבט לוי מוצא את הביטוי החיובי הן בשבירת הלוחות על ידי משה, והן הריגת החוטאים בעגל ללא חשבונות אישיים. האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הפיר ואת בנו לא ידע כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו: (דברים לג, ט).

קנאותו של פנחס מהווה המשך ישיר לקנאות בני לוי. גם היא מופיעה כתגובת נגד לחטא העבודה זרה של ההצמדות לפעור דרך הזנות של בנות מדיין ויחל העם לזנות אל בנות מואב: ותקראן לעם לזבחי אלהיהן ויאכל העם וישתחוו לאלהיהן. קנאותו של פנחס גם היא כוללת הריגת החוטאים, ואת המרכיב של הלכה ואין מורין כן והריגת חוטאים ספונטנית.

ההקבלה בין קנאות בני יעקב ליעקב לקנאות אליהו בהר הכרמל

ישנם הקבלות בולטות בין הכתובים במעשה דינה לאלו במעשה אליהו בהר הכרמל:

	מלכים א יח	בראשית לד-לה
1	יח, יז: ויהי כראות אחאב את אליהו ויאמר אחאב אליו האתה זה עבר ישראל: ויאמר לא עברתי את ישראל כי אם אתה ובית אביך בעזבכם את מצות יהוה ותלך אחרי הבעלים:	לד, ל: ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עברתם אתי להבאישני בישב הארץ בכנעני ובפרזי
2	יח, ל: וירפא את מזבח יהוה הקרוי: וגו' ויבנה את האבנים מזבח בשם יהוה וגו'	לה, ז: ויבן שם מזבח ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלהים בברחו מפני אחיו
3	יח, לא: ויקח אליהו שתים עשרה אבנים כמספר שבטי בני יעקב וגו'	לה, כב ויהיו בני יעקב שנים עשר:
4	יח, לא אשר הלה דבר יהוה אליו לאמר ישראל יהיה שמך:	לה, י: ויאמר לו אלהים שמך יעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל:
5	יח, לט: וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו יהוה הוא האלהים יהוה הוא האלהים:	לה, ה: ויסעו ויהי חמת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחרי בני יעקב:
6	יח, מ: ויאמר אליהו להם תפשו את נביאי הבעל וגו'	לה, ב: ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו הסרו את אלהי הנכר אשר בתכם
7	יח, מ: ויורדם אליהו אל נחל קישון וישחטם שם:	לד, כה: ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרב ויבאו על העיר בטח ויהרגו כל זכר:

ההשוואה בין המעמד בהר הכרמל לבין מעשה שכם יחד עם הפרק שאחריו, מלמד אותנו שהקשר הקנאי של אליהו, שמעיד על עצמו בהר חורב "קנא קנאתי לה' אלהי צבאות פי-עזבו בריתך בני ישראל ... (מלכים א, יט, ד) יונק מפרשת דינה ושכם, כפי שנבאר.

עוכר ישראל - למשמעות הביטוי

הוויכוח בין אליהו לאחאב בשאלת הזהות של "עוכר ישראל" נוגע בליבת הוויכוח שבין יעקב לבניו. אליהו טוען כי מי שנלחם נגד ה' ומכרית את נביאיו הוא "עוכר ישראל" וראוי להילחם בו ללא פשרות. אחאב לעומתו טוען כי מי שנלחם נגד ישראל ומביא עליהם בצורת של שלוש שנים הוא "עוכר ישראל". השאלה המהותית היא האם להעדיף את כבוד האב על כבוד הבן. כפי שנאמר במדרש "אליהו תבע כבוד האב ולא כבוד הבן, שנאמר 'קנא קנאתי לה' אלקי צבאות' [מלכים א' יט']". (מכילתא דרבי ישמעאל י"ב:א:ד).

ראוי לציין בהקשר זה כי העיר יריחו משמשת כאבן בוחן לסוגיית כבוד האב וכבוד הבן. הפעולה הראשונה של אחאב עם כניסתו לשלטון היא בניית יריחו. מצד אחד, יריחו החרבה משמשת כאנדרטה לנסי ה' בכיבוש הארץ, ומסיבה זו יהושע קילל: וישבע יהושע בעת ההיא לאמר ארור האיש לפני יהוה אשר יקום ויבנה את העיר יריחו ובכרו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה: (יהושע ו, כו). מצד שני, אחאב בונה כאן עיר בארץ ישראל. בניית עיר בארץ ישראל יש בה מעלה ואף חז"ל ראו בה כדי ללמד זכות על עמרי אביו של אחאב "א"ר יוחנן מפני מה זכה עמרי למלכות מפני שהוסיף כרך אחד בארץ ישראל שנאמר (מלכים א טז, כד) ויקן את ההר שמרון מאת שמר בככרים כסף ויבן את ההר ויקרא [את] שם העיר אשר בנה על שם שמר אדני ההר שמרון (סנהדרין ק"ב ע"ב). בהופעתו הראשונה אליהו מתייצב מול אחאב ותובע את כבוד האב, ואת יישום הקללה של יהושע בנוגע לבניין יריחו.

האדם הקודם שהפר את ציווי יהושע בנוגע לעיר יריחו היה עכן, שלא ציית לאמור "והיתה העיר תרם היא וכל אשר בה ליהוה" (יהושע ו, טז). בשעת ענישתו של עכן נאמר: ויאמר יהושע מֶה עֲכַרְתֶּנוּ יַעֲכָרְךָ יְהוָה בַּיּוֹם הַזֶּה וַיִּרְגְּמוּ אֹתוֹ כָּל־יִשְׂרָאֵל אֲבָן וַיִּשְׂרְפוּ אֹתָם בָּאֵשׁ וַיִּסְקְלוּ אֹתָם בְּאֲבָנִים: וַיִּקְיֵמוּ עָלָיו גִּלְ-אֲבָנִים גְּדוֹל עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיֵּשֶׁב יְהוָה מִחֲרוֹן אַפָּן עַל־כֵּן קָרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא עֵמֶק עֶכוֹר עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (יהושע ז, כו).

בספר דברי הימים עכן זוכה לאותו כינוי שמטיחים אליהו ואחאב זה בזה: וּבְנֵי פְרָמִי עֶכָר עוֹכֵר יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מְעַל בְּחֶרֶם: (דבה"י, א, ב, ז). לא מן הנמנע כי יש כאן רמז עמוק והשוואה בין עכן לבין הוויכוח של אליהו ואחאב. עכן במעילתו בחרם העדיף את האינטרס האישי שלו על קידוש שם שמיים באמצעות החרם לה'. אצל עכן הביטוי משורש ע.כ.ר מגיע על רקע העדפה אינטרסנטית אישית הפוגעת בכבוד שמיים.

יעקב אבינו גם מאשים את בניו עֲכָרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישְׁנִי בְּיֵשֶׁב הָאָרֶץ. הביקורת של יעקב על בניו נוגעת אף היא בליבת הוויכוח שבין מידת הקנאות, הגורסת את העדפת כבוד האב שמתגלם בצדק הטבעי, על כבוד הבן, שמתבטא כאן ברצון לשמור על המשפחה מעמי הסביבה. יעקב

מבקר אותם על מידת הקנאות שלהם וזאת מתוך תודעת "יעקב" ותפיסתו עד כה הגורסת התנהלות זהירה ודיפלומטית מול איומים חיצוניים. שמעון ולוי מצידם פועלים במידת קנאות התובעת את כבוד הבן שכן הם כבר נמצאים בתודעת "ישראל" ומגיבים באופן ישר וגאה על מנת להגן על כבוד "ישראל".

גם בספר מלכים נראה שכוונת אחאב היא להאשים את אליהו בעקשנות, שאיננה לוקחת בחשבון את צרכי עם ישראל ומצוקותיו לנוכח הבעורת המתמשכת. מסיבה זו אחאב מכנה את אליהו "עוכר ישראל". אולם אליהו מתווכח וטוען ש: **לֹא עָכַרְתִּי אֶת־יִשְׂרָאֵל כִּי אִם־אֶתָּה וּבֵית אָבִיךָ בְּעִזְבְּכֶם אֶת־מִצְוַת יְהוָה וּתְלַךְ אַחֲרַי הַבְּעָלִים: הוויכוח של אליהו ואחאב הוא ויכוח שקול של שני צדדים קיצוניים כאשר אחד מעדיף את כבוד האב בלבד והשני מעדיף את כבוד הבן בלבד. כל צד מאשים את השני בהיותו "עוכר".**

המזבח החרוס בכרמל והמזבח בבית אל

מימי יעקב אבינו משמשת בית אל כמקום מזבח לה'. יעקב אבינו מציב בה מצבה בבורחו מפני עשו אחיו, ונודר נדר לה': **וַיֵּדֶר יַעֲקֹב נֶדֶר לֵאמֹר אִם־יְהִיֶּה אֱלֹהִים עִמָּדִי וְשָׁמַרְנִי בַדֶּרֶךְ הַזֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי הוֹלֵךְ וְנָתַן־לִי לֶחֶם לֶאֱכֹל וּבְגָד לְלַבֵּשׁ: וְשָׁבְתִי בְשָׁלוֹם אֶל־בֵּית אָבִי וְהָיָה יְהוָה לִי לֵאלֹהִים: וְהָאֵבֶן הַזֹּאת אֲשֶׁר־שָׁמַתִּי מִצְבָּה יְהִיָּה בֵּית אֱלֹהִים וְכָל־אֲשֶׁר תִּתֵּן־לִי עֲשֶׂה אֲעֲשֶׂה: לְךָ: (בראשית כח, כ). המצבה הזו היא הבסיס למזבח שבונה יעקב אחרי מעשה שכס ומקיים שם את נדרו: **וַיֵּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל בֵּית־אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו: (בראשית לה, ז).****

המזבח בבית אל משמש את עם ישראל גם בכניסתם לארץ, כאשר במעשה פילגש בגבעה נאמר **וַיַּעֲלוּ כָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכָל הָעָם וַיָּבֹאוּ בֵּית אֵל וַיִּכְפוּ וַיֵּשְׁבוּ שָׁם לִפְנֵי יְהוָה וַיִּצְוּמוּ בַיּוֹם הַהוּא עַד הָעֶרֶב וַיַּעֲלוּ עֹלוֹת וּשְׁלָמִים לִפְנֵי יְהוָה. וַיִּשְׁאָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בִּיהוָה וְשָׁם אָרוֹן בְּרִית הָאֱלֹהִים בְּיָמֵם הָהֵם (שופטים כ, כו).**

אותו מזבח כנראה משמש גם את ירבעם במהפיכה הדתית שהוא מוביל כנגד ממלכת יהודה: **וַיֹּעֵץ הַמֶּלֶךְ וַיַּעַשׂ שְׁנֵי עֲגָלֵי זָהָב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רַב־לְכֶם מֵעֲלוֹת יְרוּשָׁלַיִם הִנֵּה אֱלֹהֵיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֵעֵלוּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: וַיֵּשֶׁם אֶת־הָאֶחָד בְּבֵית־אֵל וְאֶת־הָאֶחָד נָתַן בְּדָן:**

איש האלוהים המגיע מיהודה מתייחס למזבח הסמוך לעגל בבית אל: **וְהִנֵּה אִישׁ אֱלֹהִים בָּא מִיְהוּדָה בְּדָבָר יְהוָה אֶל־בֵּית־אֵל וַיִּרְבְּעֵם עֲמֵד עַל־הַמִּזְבֵּחַ לְהִקְטִיר: וַיִּקְרָא עַל־הַמִּזְבֵּחַ בְּדָבָר יְהוָה וַיֹּאמֶר מִזְבֵּחַ מִזְבֵּחַ כֹּה אָמַר יְהוָה הִנֵּה־בֵן נוֹלָד לְבֵית־דָּוִד יֵאשִׁיָּהוּ שְׁמוֹ וְנִבַּח עֲלֶיךָ אֶת־כֹּהֲנֵי הַמִּקְטָרִים עֲלֶיךָ וְעִצְמוֹת אֲדָם יִשְׂרָפוּ עֲלֶיךָ: וְנָתַן בַּיּוֹם הַהוּא מוֹפֶת לְאֹמֶר זֶה הַמוֹפֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָה הִנֵּה הַמִּזְבֵּחַ נִקְרָע וְנִשְׁפָּךְ הַדָּשָׁן אֲשֶׁר־עָלָיו:**

אותו מזבח שבנה יעקב וששימש את ישראל בתקופת השופטים, הופך למזבח לפולחן העגל בתקופת ירבעם ונהרס על בסיס נבואת איש האלוהים מיהודה.

אמור מעתה, המזבח של יעקב שנבנה מיד אחר מעשה הקנאות של שמעון ולוי נהרס כאשר משתמשים בו לפולחן העגל. פולחן העגל עצמו היה הטריגר למעשה הקנאות של משה ושבט לוי במדבר, והמזבח כאן נהרס בעקבות כך. אליהו, כמשקל נגד לקלקול של מזבח ה' בבית אל על ידי ירבעם, מרפא מזבח הרוס ומחזיר אותו לייעודו המקורי.

הרד"ק רומז לכל העניין הנ"ל בביאורו לפסוק וַיִּקַּח אֱלֹהֵי שְׁתֵּי עָשָׂר אַבְנִים כְּמִסְפָּר שְׁבַטֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיָה דְבַר יְהוָה אֵלָיו לֵאמֹר יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמִי: "שתועיל זכות השבטים בדבר הזה ויענהו השם בתפלתו או להראותם כי שנים עשר שבטי בני יעקב עליהם להיות מחוברים ודבקים בה' להעלות במזבח אחד לא כמו שהיו עושים עתה כי שני השבטים היו מעלים עולה במזבח ה' והשאר במזבח הבעל לפיכך בנה לעיניהם המזבח משנים עשר אבנים וטעם אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך כי בבית אל שבנה שם יעקב אבינו מזבח לה' נאמר שם ישראל יהיה שמך כדי להגדיל שם זרעו אם יהיו דבקים בו כי ישראל הוא שם שררה כמו שאמר כי שרית עם אלהים ועם אנשים ובו במקום שבנה יעקב אבינו מזבח לה' ונאמר לו שם שמך ישראל עשו הם עגל ובנו שם מזבח לבעל, ובדברי רבותינו ז"ל ישראל יהיה שמך למה נאמר כאן לפי שביום שנגלית שכינה על יעקב בבית אל וקראו ישראל בו ביום אמר לו גוי וקהל גוים יהיה ממך עתידים בניך להקהל כשאר הגוים ולבנות מזבח ולהקטיר קטורת עליו בשעת איסור הבמות ואני מתרצה בדבר:

ישראל ויעקב

הצבת שנים עשר האבנים כנגד שבטי ישראל אף היא חלק מאותו התיקון. מיד לאחר שיעקב אבינו בונה את המזבח בבית אל ושמו משתנה מיעקב לישראל, הוא מגיע להשלמת פרויקט העמדת השבטים בלידת בנימין. בסמוך לכך, מניין השבטים הראשון פותח במילים: וַיְהִי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר. הנושא הזה נטוע עמוק במעבר הבין דורי שבין יעקב לבניו, ובסיום תקופת האבות והמעבר לבנים. כבר במעשה דינה אנו רואים שיש יחס למשפחת יעקב כ'עם', הדורש סטנדרטים ייחודיים של כבוד, כמאמר הכתוב "כי נבלה עשה בישראל". השלמת דמותו האישית של יעקב דרך החותמת האלוהית על שינוי שמו, היא המזמינה את המעבר לתקופת הבנים.

אליהו, בעומדו לפני מעשה הקנאות משחזר את פעולת בני יעקב הלוחמים ללא פשרות כנגד חילול קדושת ישראל מתוך עמדה קנאית המבטאת את השם "ישראל". הוא מקים מזבח עם שנים עשר אבנים, באופן המבטא את שלימות עם ישראל וייצוגו המלא דרך שנים עשר השבטים.

פנחס זה אליהו

כידוע, יש היתר לנביא לעקור דברי תורה לפי שעה, ולשם צורך של קידוש שם שמיים. (לשון הרמב"ם "וְכֵן לְמַדְּנוּ מִחֻמְּתֵי רֵאשׁוֹנֵי מִפִּי הַשְּׁמוּעָה בְּכָל אֵם יֹאמֵר לָהּ הַנְּבִיא עֲבַר עַל דְּבָרֵי

תורה כאלוהו בהר הפרמל שמע לו חוץ מעבודת כוכבים. והוא שיהיה הדבר לפי שעה. כגון אליו בהר הפרמל שהקריב עולה בחוץ וירושלים נבחרת לכך והמקריב בחוץ חייב פרת. ומפני שהוא נביא מצוה לשמע לו וגם בזה נאמר (דברים יח טו) "אליו תשמעון". ואלו שאלו את אליו ואמרו לו היאך נעקר מה שכתוב בתורה (דברים יב יג) "פן תעלה עלתיך בכל מקום". היה אומר לא נאמר אלא המקריב בחוץ לעולם חייב פרת כמו שצוה משה. אבל אני אקריב היום בחוץ בדבר ה' כדי להכחיש נביאי הבעל." אך אין אנו פטורים מלהבין מה גרם לאלוהו להשתמש בהיתר זה.

החריגה משורת הדין מתוך קנאות טהורה מגיעה הן משמעון ולוי שנהגו מחוץ למסגרת ההתנהגות הנורמטיבית, הן ממעשה העגל בו בני לוי נדרשו לפגוע אפילו בבני משפחה קרובים ללא חשבונות אישיים, הן מפנחס שכפי שנתבאר לעיל נהג כנגד ההלכה הפורמלית והן אצל אליהו.

לא בכדי המדרשים מזהים את אליהו כממשיכו וכבן דמותו של פנחס: ר' אליעזר אומר, קרא שמו של פנחס בשמו אליה, אליהו זכור לטוב מתושבי הגלעד, שעשה ישראל תשובה [על ידו] בהר גלעד, ונתן לו ה"ה שכר טוב ולבניו הצדיקים למען כהונת עולם, שנ' והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם. (פרקי דר' אליעזר מ"ז, ח)

וכן הובא ברד"ק שופטים כ, כ"ח "ואמר ופינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן מפני שלא יאמינו בני אדם כי אותו פינחס היה לפי שיש לו משנותיו עד הזמן ההוא יותר מג' מאות שנה לפיכך יחסו עד אהרן וחיה זמן רב כי האל יתברך הבטיחו בזה על אשר קנא בשטים, ואמר: 'הנני נותן לו את בריתי שלום' ואמר בריתי הייתה אתו החיים והשלום ועל פינחס אמר. ומקצת רז"ל אמרו כי פינחס זה אליהו ומקצתם אמרו כי אליהו מבני בנימין היה ויש להם סמך בזה בדברי הימים".

אין עסקנו כאן בנסתרות אלא בפשטות הכתובים (הרמ"ע מפאנו בגלגולי נשמות [אות כ]: כתב זמרי מתגלגל באחאב מלך ישראל. כנראה שגם הוא ממשיך את הקו המדובר כאן של העימות בין אליהו לאחאב כשחזור של העימות בין פנחס לזמרי בין סלוא) ועל כן נראה שמשמעות הזיהוי ביניהם נעוצה בפן זה של פעולת קנאות ששורשיה ומאפייניה שווים אצל שניהם. שורשי הקנאות בעם ישראל נולדו מתוך פעולתם של שמעון ולוי והמשיכו בעיקר בחלקו של לוי הן במעשה העגל והן בקנאות פנחס. אליהו הנביא בגישתו, פעולותיו ואישיותו צועד בעקבותיהם כפי שהראנו במאמר זה. מסיבה זו המדרש רואה את אליהו כמי שמגלם בתוכו את אישיותו של פנחס.